

„ELÉG VOLT!”

Eörsi László történész szerint a hatvan évvel ezelőtti események egyes részleteit önmagukban képesek vagyunk ugyan értelmezni, még sincs világos magyarázatunk arra, miért Magyarországon, miért 1956-ban, három évvel Sztálin halála után tört ki a század utolsó klasszikus munkásforradalma. Elemzésünkben felidézzük, miről beszélt a megelőző két évtizedben október 23-án a magyar népnek Orbán Viktor, aki az elmúlt két évben nem állt az emberek elé a Harmadik Köztársaság ünnepén. Az idén viszont újra beszédet mond, miközben a vasárnapi ellenzéki tüntetés szónokai azt ígérték, hogy füttykoncerttel fogadják majd a kormányfőt a Kossuth téren. A forradalom hatvanadik évfordulójára meghirdetett emlékév keretében egyébként új célcsoportot próbált megszólítani a kormány: Orbán Viktor óhajának megfelelően Schmidt Máriának és csapatának ezúttal a fiatalokat kellett elérniük. Az 1956-os Emlékbizottság társelnöke szerint a kormányfő azt várta el tőlük, hogy „fancyk, trendik és szexik” legyenek. Az emlékbizottság által kiírt pályázatokon eddig több mint hatszázan kaptak támogatást, a projektlista az emlékiratoktól a filmeken, a lőtéren, a külföldi kiállításokon, a „halszagú” Magyarországról szóló dalon át a fesztiválozók megszólításáig terjed. 13,5 milliárd forintból ünnepelekünk.

MI A TÚRÓT AKARTAK EZEK AZ EMBEREK?

Eörsi László: Lélektanilag felderíthetetlen, miért dördültek el az első fegyverek

FOTÓ: MTI

A modern történelemelméletek térhódítása óta történnek kísérletek arra, hogy kiküszöböljük a véletlen, a hiba, a lélektani fordulat, a szubjektum, a történelmet meghatározó „egyéniség” szerepét. Ebben az értelmezésben a forradalom kitörése maga a törvényszerűség. Eörsi László történelemszettel arra tettünk kísérletet, hogy megpróbáljuk számba venni az alternatív lehetőségeket. Alakulhatott-e volna 1956 másképp?

» BUJÁK Attila

» Utólag minden egyértelműnek látszik, a megelőző fél év történései október 23. felé mutatnak. De valóban így van-e? Mi az oka, hogy maguk a szereplők nem látták előre?

Az egyes részleteket önmagukban meg tudjuk magyarázni. Még sincs világos magyarázat arra, miért Magyarországon, miért 1956-ban, három évvel Sztálin halála után tört ki a század utolsó klasztrikus munkásforradalma.

» Az égésnek a fizika törvényei szerint három szükséges feltétele van: oxigén, éghető anyag és kritikus hőmérséklet. Fogalmazhatunk úgy, hogy Magyarországon „nagy volt a tűzveszély”?

Igen, de a tűzveszélyből nem lesz mindig tűzvész. A feltételek a legtöbb szatellitországban adóttak voltak. 1953-ban verték le a berlini munkásfelkelést, '56 nyarára esik a poznańi lázadás felszámolása, ennek következményeként Gomulka kis híján felkelésbe torkolló hatalomra jutása. Mégis volt néhány dolog, amiben a magyarok minden keleti sorstársuknál rosszabbul álltak. 1945

után a legtöbb csatlós ország – az érzékelhető veszteségek mellett – elkönnyvelhetett „nemzeti nyereséget” is. A csehek a háború erkölcsi győztesei, a müncheni szerződés áldozatai voltak. Lengyelország a területi veszteségek mellett gyarapodott is. Megkapta Németország hozzá képest fejlett keleti szegélyét. Románia stabilizálta első világháborús hódításait, Jugoszlávia egysége helyreállt. A magyarok viszont a hidegháborús világrend totális vesztesei voltak. Talán csak a németek helyzete volt rosszabb. Ezzel együtt sem világos, miért Magyarország vitte végig '56-ban a forradalmat. De a történelemben ennyi teret a vak véletlennek is hagyhatunk.

» Vagy a fatális kormányzati hibák sorozatának?

Rákosinak – a politika logikája szerint – 1953-ban, Nagy Imre kinevezésekor eleve távoznia kellett volna. Rákosi a desztalinizációs folyamatból nem jöhetett ki jól. Szívós ragaszkodása a hatalomhoz három kritikus éven át a kibontakozás akadályát volt.

EÖRSI LÁSZLÓ

Budapesten született 1955-ben. Székesfehérváron érettségizett egy mezőgazdasági szakközépiskolában.

A rendszerváltásig fizikai munkát végzett, elsősorban az építőiparban dolgozott. 1986 és 1991 között a Bokréta utcai speciális nevelőotthonban tanított, 1991-ben fejezte be tanulmányait a szombathelyi tanárképző főiskolán. Ugyanebben az évben kezdett dolgozni az 1956-os Intézetben.

Számos hiánypótló tanulmány, publikáció szerzője. Elsősorban '56 kisemberei, plebejus hősei, valódi és torzított mítoszai foglalkoztatják. Idén október 31-én jelenik meg Rendkívüli idők, rendkívüli cselekmények című kötete, amely Tóth Ilona és Mansfeld Péter történetét dolgozza fel, megtisztítva a hamis mítoszoktól.

› **Végül, amikor a tábláról leveszik, itt hagyják a régi embereit.**

A bizonytalanság a politikában a legkártekonnyabb tényező. Az emberek Rákosi leváltása után Rákosi visszatérésétől féltek.

› **És maradt egy elvarratlan szál is. Az oroszok nem tudtak mit kezdeni Nagy Imrével. Népszerű volt, a tömegkedvence. A helytartó népszerűsége a szovjet politikai világképben korántsem érdem, inkább veszélyforrás.**

A kérdés az, hogy kik hibáztak. Az oroszok vagy a magyarok? Mert túl sok beszélőjük a magyar ügyekbe a magyar pártoktatáknak nem volt. Nem volt joguk például kinevezni az ország első számú vezetőjét.

› **A forradalmak nem a represszió idején robbannak ki, hanem akkor, amikor a nyomás enyhül, mégis fenyegető, hogy a régi rossz visszatér.**

Ez Tocqueville tétele, és be is szokott jönni: a forradalmak a fizika törvényeivel ellentétesen működnek.

› **Abban kiegyezhetünk, hogy október 23. másképp alakul, ha hatodikán nem zajlik le Rajk László elképesztő tömegeket mozgósító dísztemetése?**

Maga a tény, hogy az állam beismeri az elképesztő justizmord tényét, még sincs sem felelős, sem felelősség, a riasztó tudaton túl sokkoló hatása volt. A vezető-

séget a tömeg ijesztette meg. Innen jön a közismert anekdota: „Szegény Laci, ha ezt látná, de közénk lövetne.” Kétszáz ezer ember egy mozgalmi dísztemetésen olyan iszonyú erő, amely felszakítja a lélektani gátakat. Hogy végül is mi volt sokkal több: az elképesztő tömegező vagy a huszadik kongresszus, Hruscsov kiszívárogatott záróbeszéde, amely a Szabad Európa jóvoltából a magyarokhoz is eljutott – ma már kideríthetetlen.

› **Ha kétszáz ezren rászervezés nélkül kimentek egy temetésre, jogos a feltételezés, „nem kell nekünk egy tüntetéshez állami szervezés”.**

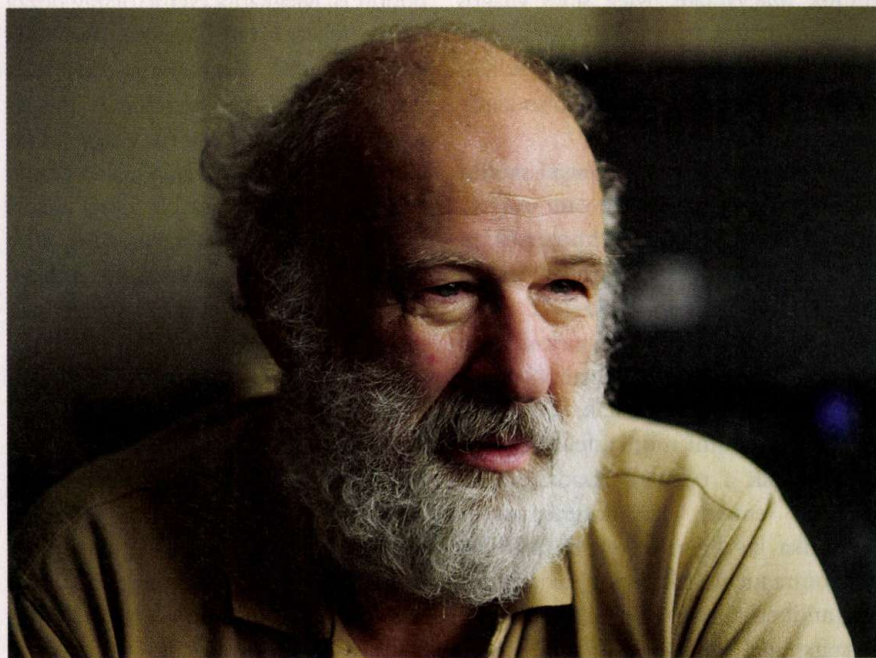
Ez így volt, mégsem ment az utcára senki, míg az egyetemisták meg nem szervezték. A mobil és az internet előtti világban ez nem volt olyan könnyű feladat.

› **A 23-i szolidaritási tüntetés előkészületei inkább afféle DISZ-rendezvény majális hangulatát idézték. De hiába állapodnak meg transzparensekben, jelszavakban, a vonulási alakzatban, ha húsz perc után kiderül, nem olyan könnyű az utcát irányítani.**

Pláne ha a tömeg – méretei folytán – a szervezőket percek alatt magába szippantja, elszigeteli. A hangulatot alapvetően meghatározta a vezetés tétovasága. Ha a hatalom szemszögéből nézem, vagy engedélyezek, vagy betiltok valamit, de félóránként nem változtatok. Ennél nagyobb hírverést csapni az eseménynek nem lehetett volna. Munka után mindenki rohant a rakpartra, hogy megnézze, „mi megy ott”. Nézelődni és résztvevővé lenni csupán egy lépés.

› **Ez a hatalom szemszögéből nézve kardinális hiba volt.**

Én logikus fejleménynek tartom. Ott és akkor annak a vezetésnek nem lehetett jó lépése. Azok a hiteltelen emberek, lejárta szavatosságú káderek mondhattak volna bármit. Nem számítottak. Az már a véletlenek sorába tartozik, hogy a két nagyon fontos emberük – Gerő és Kádár – délelőtt még Jugoszláviában tartózkodott. Ha arról beszélünk, el lehetett-e kerülni a balhét, történhetett volna minden másképp, a Rajk-temetésig kell visszamenni. Akkor még lehetett

volna váltani. Ezzel viszont a pártnak kellett volna a rendszer lebontásába fogni. Erre képtelenek voltak.

► **Ami délután háromtól este tízig történik, az maga a pánik, hibák sorozata. A késlekedés, az időhúzás, Nagy Imre szerencsétlen szózata...**

A Kossuth téri beszéd valóban maga volt a katasztrófa. Már az elvtársak megszólítás is tragikus tájékoztatlanságra vallott. Mintha nem tudta volna, hol van. Nagy Imre szürke, posztstálinista kommunikéje mindenkién csak hiányérzetet hagyott. Mindenki úgy gondolta: elkezdünk valamit, miközben nem fejeztünk be semmit. És elindultak, hogy befejezzék azt a „valamit”.

► **Hogy mit, arról mindenkinek más elképzelése volt. A következő történelmi elágazási pont a rádió. Mi van, ha a hatalom engedélyezi, hogy beolvassák azt a tizenkét pontot?**

Ez viszont képtelenség volt. Az egész hidegháborús világrendnek ellentmondott. A pontok között szerepelt a szovjet csapatok távozása, a szabad választások megtartása. Sok mindent meg lehetett ígérni, de ebben a két pontban nem le-

hetett megegyezni. És ez nem az alkuk órája volt.

► **A korábbi követelés, hogy Nagy Imre álljon a kormány élére, már egyáltalán nem elég.**

Elképesztő az események dinamikája. A dolog a lengyel ifjúsággal való szolidaritási menettel indult, Nagy Imre miniszterelnökké emelésével folytatódott, és az est fő műsorszáma a Ruzsik, hazai skandalása volt.

► **Tíz körül lövések dördültek, és ezzel megnyílnak a pokol kapui. Ezt már nem lehetett meg nem történné tenni.**

Nálam a fegyverhasználat a legradikálisabb elágazási pont. Hogy miként került erre sor, azt gyakorlatban tudjuk, lélektanilag felderíthetetlen. Senki sem tudja, ki volt az a tíz, száz, x ember, aki a döntésig eljutott. Ne feledjük, ők sem a Holdról jöttek. Nem garázda, lumpen elemek voltak. Köznapi emberek, akik déltájban még a villamoson lógtak, egyetemi előadást hallgattak, műszak után az Elzett gyárban lezuhanyoztak, Népsportot olvastak, beszélgettek, sörorztek. Számomra, aki a témát régóta kutatom, ez máig titok. Velük szemben

az ÁVO több tízezres állománya, a honvédség, a világ leghatalmasabb ütőerejének számító szovjet hadsereg. Mi a túrót akarnak ezek az emberek?

► **Két orosz inváziót élt át Budapest. Az elsőnek ellenállt. November 4. után véres görcsök között, de végül megadta magát. Mi a különbség a két lerohanás között?**

A különbség a két invázió jellegéből fakad. Az első rapid, rendfenntartó akció volt. „Beugrottak”, hogy rendet tegyenek. A másodikra rákészültek. És negyedikére a magyarokból is kiment a szufla. Lélektanilag törtek meg. Októberben még hittek abban, hogy itt nyerni is lehet. Negyedikére mindez olvadozott. Sokan egyéni túlélési módba kapcsoltak.

► **Mi volt a döntő különbség Nagy Imre első és második kormánya között?**

Az elsőben még egyértelműen a régi elvtársak voltak túlsúlyban. A november 2-i kormányátalakítással Nagy Imre elnyerte a tömegek bizalmát. Kéthly Anna, Kovács Béla kifejezetten népszerű emberek voltak, akárcsak az akkori

Kádár János, Losonczy Géza. Ez visszatérést jelentett volna a koalíciós kezdekhez.

» **Az én szememben a véres csütörtök a nagy elágazási pont. Százvalahány halott egy halomban a Kossuth téren feloldotta a még meglévő gátlásokat is.** Igen, de ha megnézzük a 24-i halálzási listát, akkor is lövöldöztek szépen. Huszonötödike azért volt sokkoló élmény, mert nyíltan és leplezetlenül látszott, hogy a játék nem babra megy. Hogy innen már nincs visszaút.

» **A Varsói Szerződésből való kilépés nem volt határpont?**

Nem, az már nem. A kocka el volt vetve, és nem álltunk nyerésre. Vitatkozhatunk azon, hogy túl erős lépés volt-e. A 31-i kremlbeli döntés – ma már tudjuk, Nagy Imrék nem tudhatták – mindent meghatározott. Útban voltak a szovjet csapatok, még a román határ felől is özönlöttek a páncélosok.

» **Nagy Imre sorsán nem enyhített volna, ha ezt a lépést kihagyja?**

Nagy Imre személyes sorsán annyit változtatott volna, hogy a vádiratban eggyel kevesebb vádpont szerepel. Őt mindenképpen felakasztották volna.

» **Kétségbeesett, indulati lépés volt?**

Tulajdonképpen logikus volt. Nemzetközi, diplomáciai szintre emelte a léceket. Ettől kezdve egy semleges ország brutális, jogellenes megszállása folyt. Innentől kezdve el lehetett mondani, hogy egy független ország kinyilvánította akaratát, és a nemzet bizalmát bíró kormány ezt nyilvánosan deklarálta. Civilizált körülmények között erről az alapról lehetett volna tárgyalni. Ha ezt Nagy Imre nem teszi, azt mondhatták volna, elintézték a dolgot házon belül.

» **Negyedikén hajnalban helyreállt a hidegháborús világrend. Magyarország a szovjet tömbhöz tartozik. Változott volna valami, ha a hajnali Nagy Imre-bejelentést követően a kormány nem menekül el, valóban a helyén marad?**

Semmi sem változott volna. Nagy Imrét és kormányát őrizetbe veszik, az sem kizárt, hogy, ahogy később történt, Romániába viszik. De a beszéd nem volt

ügyes húzás. Hatvan év távolából könnyű okosnak lenni, de a bejelentés egyéni tragédiákat okozott. Sokan gondolták hazafias szellemtől áthatva, hogy tenniük kell valamit. Ellenpéldaként felhozhatjuk Bibó István példáját, aki államminiszterként a Parlamentben maradt, és a legitim kormány képviseletében tájékoztatta a nyugati kormányokat.

» **A következő elágazási pont, hogy a forradalmat – amely Kádár értelmezésében először „a magyar nép dicsőséges forradalma” volt – át kellett műteni ellenforradalommal.**

Kádár a Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány vezetőjeként nevezte ki magát miniszterelnöknek, miközben szovjet kíséret nélkül heteken át a Parlamentből sem mert kilépni. Először Nagy Imre sem ellenforradalmár nála, csak ügyefogyott alak. Az átműtés a karhatalom erősödésével párhuzamosan haladt. De a salgótarjáni sortűz már Kádárék igazi arcát mutatja. Tatabányán, egy bányászgyűlésen használja először lecsupaszítva (szélgjegyzetek nélkül) az ellenforradalom kifejezést. A gondolatkör érzelmi-morális támasza a Köztársaság téri lincselés volt.

» **Az utolsó fontos elágazási pont 1957. május elseje, a kollektív önfeladás napja, amikor különösebb rászervezés nélkül lelkes tömegek éljenzik Kádárt a Hősök terén. A fényképeken látszik, ahogy a PB tagjai révülten szédelegnek. Erre ugyanis ők sem számítottak.**

Miközben csúcsra jártak a vérbíróságok és az internálótáborok. Megmagyarázhatatlan lélektani folyamat volt. A kádárizmus kettőssége (az erőszak és a népbarát gesztusok váltogatása) hol gyöngülve, hol erősödve, az egész korszakot meghatározza. Következményeit a NER politikai arculatába csomagolva is vizionlójuk.

» **Egy epizód: november 2-án jelent meg először a Népszabadság. Furcsa, de két napig a forradalom lapja (is) volt. Pályáját a napokban végezte be.** Valahol ez is határpont. A forradalom alatt indult, az állampárt hivatalos lapja lett, és a csenevész demokrácia utóvédharcaiban szűnt meg. ■

ISTEN HOZTA!

» ÓNODY-MOLNÁR Dóra

Késő ősz, rettentő hideg. Egy katona rongyokba bugyolált kisbabát ad át egy férfinak a határon. A háttérben a gaz magasra csap. E kép 1956 novemberében készült, amikor a szovjet csapatok már lerombolták a hidat, amely az Ausztria és Magyarország közötti csatornán ívelt át, így csak csónakkal lehetett közlekedni. Egy másik kép: osztrák menekülttábor. Az emeletes vaságyakon gyerekek. A falon egy festmény, ami enyhítheti a rettenetet, ez talán az egyetlen holmi, amit a családfő a budapesti otthonából magával tudott hozni. Az előtérben egy asszony levelet ír, arcán nyugalom, ők megmenekültek. A dátum: 1956 decembere.

Megrázó kiállítás nyílt a Mai Manó Házban, az amerikai nagykövetség szervezte az 1956-os forradalom hatvanadik évfordulója alkalmából „...és mégis itt vagyok” címmel. Az idézőjel az egyik képen szereplő asszony arcára írt gondolatokra utal. Az idős nő ráncos kezére támasztja fejét, talán el sem hiszi, hogy olyan repülőgépen ül, amely egy másik földrészig viszi, az új hazájába, az Amerikai Egyesült Államokba. Szemében tükröződik a várakozás izgatottsága, a menekülés megtört fáradtsága és a szomorúság, hogy szeretett hazáját el kell hagynia.

A kiállítás anyagát Vizsy László, a nagykövetség munkatársa és Christopher Machin kulturális attasé állította össze az Associated Press archívumának fotóiból. Több ezer képet böngésztek végig, ahogy mondják, izgalmas, de nehéz munka volt kiválasztani azt a harmincat, amely a kiállítás anyagát adja. A tárlatról és a többi programról az ötletgazda, Christopher Machin beszélt a 168 Órának.